

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL. OOST-INDIË.

Van Posso naar Todjo,

door

Dr. N. ADRIANI en ALB. C. KRUIJT.

Menigmaal, wanneer wij aandrongen op het schoolgaan van de kinderen der Possoërs, werd ons van de zijde der Tolage geantwoord: „Het is niet behoorlijk, dat onze kinderen knap worden, terwijl onze heer, de vorst van Todjo geen school heeft.” Aangezien nu de vorst van Todjo indertijd zelf om eene school had gevraagd, besloten wij na rijp overleg en na toestemming van het Zendeling-genootschap te hebben gekregen, pogingen aan te wenden eene school te Todjo op te richten. Om ons verzoek aan den vorst meer klem bij te zetten, verzochten wij den Heer Westra, Assistent-Resident van Gorontalo, ons eenen brief mede te geven, waarin stond uitgedrukt, dat het Gouvernement, gehoord hebbende, dat de vorst om eene school had gevraagd, en dat de zendeling-leeraar te Posso genegen was daartoe over te gaan, gaarne zag, dat aan dit loffelijk plan uitvoering werd gegeven. ZEdlGestr. stond ons dit verzoek toe, en met dien brief zouden wij tot den radja gaan.

Om dezen tocht zoo profijtelijk te maken als mogelijk was, besloten wij op de heenreis niet te zeilen, doch de

geheele kust tot Todjo toe langs te roeien, ten einde die op te nemen en in kaart te brengen en ook hier en daar met de kustbewoners kennis te maken.

Te Todjo gekomen, zouden wij dan tevens een bezoek brengen aan eene vorstin Djooe Boki, die de eigenlijke meesteres der Tolage Toradja's is. Zij had namelijk den Kabosenja van Tomasa verboden zijnen zoon op school te doen. Wij wilden haar nu trachten te bewegen op haar verbod terug te komen.

In den morgen van den 17^{den} Mei dan scheepten wij ons in onze prauw in met vijf onzer lieden. Wij zetten eerst koers naar het N.O. en vervolgens naar het Oosten, naar Malei, alwaar wij tegen elf uur arriveerden. Na kaap Poetía waren wij de vrij uitgestrekte baai van Maboento voorbijgevaren. Het land, dat men in deze baai vindt, schijnt vruchtbaar bergland te zijn, zoodat vele lieden van Posso, inzonderheid van de kampong Wojowatoe daar hunne rijsttuinen hebben gemaakt. Eene vrij breede beek, waaraan dit land zijnen naam heeft ontleend, stroomt ongeveer in het midden van de baai in zee.

Aan het oostelijk einde van dezen inham, dicht bij kaap Tabawóo is een klein zout watermeer van nagenoeg ronden vorm en ongeveer 200 M. in middellijn; een waterweg van circa 50 M. lengte en een halven vadem diepte bij hoog water verbindt dit door koraaldieltjes gevormde bekken met de zee. Het meer heet Tasi-raja, en is zeer rijk aan visch. Deze plek gebruikt men ook om zout te bereiden; wij vonden daar dan ook nog eenige hutten.

Volgens de bewoners van Maboento is dit zoutwatermeer bewoond door watergeesten (Torandaoewe = de lieden, die in het water wonen). Dezen zouden het zijn, die de krokodillen in de Posso-rivier gelasten eenig mensch te

dooden, en wanneer dit is geschied, slaan de geesten ook op de trommen ten teeken van overwinning (*inoganda*), gelijk de Toradja's gewoon zijn te doen wanneer zij eenen kop in den oorlog hebben buit gemaakt. Eenigen verzekeren ons, dat zij dit trommelen ook duidelijk hadden vernomen, toen twee maanden geleden weder eene vrouw te Posso door eenen krokodil was gegrepen.

In Maboento ook vindt men groote groepen van sagoweer-boomen, zoodat velen uit het bovenland daar suiker komen stoken. De kuststrook tusschen kaap Poetfa en kaap Karawasa is een geliefd terrein voor hen, die zout willen bereiden, zoodat men op verscheidene plaatsen aan het strand groepjes hutten ziet van zoutbereiders. De bewoners van Maboento worden tegenwoordig maandelijks door ons bezocht, ten einde hun het Evangelie te verkondigen. Zij zijn veelal erfslaven van de kabosenja's te Posso. (1)

Om elf uur dus kwamen wij te Malei aan. Deze rivier, die haren naam „Rood” ontleent aan het roodbruine water, dat zij in zee voert, welke kleur volgens de inlanders ontstaat doordat het rivierwater in den bovenloop over eene soort roode zandsteen stroomt, is vrij breed, maar heeft als nagenoeg alle rivieren in dit gedeelte van de Bocht eene zandplaat voor haren mond, die zelfs voor kleine prauwen als de onze alleen bij hoog water is over te komen. De lieden, die hier in de kuststreek tuinen, zijn Tolage uit het bovenland (van Kandoë-ndoë, ongeveer vijf uren loopens van het strand verwijderd). Hunne vestiging, een dorp van vijf huizen, is een $1\frac{1}{2}$ paal binnenwaarts gelegen.

(1) Onder erfslaven heeft men te verstaan, die van ouder tot ouder bij eene familie zijn. Zij genieten meerdere vrijheid, wonen op zich zelf, en zijn alleen verplicht hunnen heer in zijnen tuin te helpen. De kinderen zijn veelal bij den heer in huis tot den tijd, dat zij huwen. Erfslaven worden alleen in den uitersten nood verkocht of afgestaan.

Gewoonlijk begeven wij ons, wanneer wij hier eens in de maand komen voor de Evangelieverkondiging, rechtstreeks naar dit dorp; maar wetende, dat de lieden zich tegenwoordig in hunne tuinen ophielden, wandelden wij, na onzen maaltijd in een ledigstaand huis aan het strand gebruikt te hebben, naar den rijsttuin van het jongere hoofd, Papaidempe. Hij was daar niet, maar in het dorp, waar hij onder zijn huis bezig was zijne tuingereedschappen om te smeden. (1) Wij rustten dus uit in zijn tuinhuis tot hij kwam. Deze man toont in den laatsten tijd meer belangstelling voor de Evangelieverkondiging, en ook voor onze personen, zoodat wij meestal het eerst tot hem gaan om met hem af te spreken op welke wijze en op welke plaats het 't beste is in den avond eene bijeenkomst te houden. De omstandigheden waren nu niet zeer gunstig, want den volgenden morgen zou het oude hoofd, Papailautigimo, op de jacht gaan, zoodat het volgens den adat der Toradja's aan gasten verboden is in zijn huis te overnachten, tenzij zij den tweeden nacht daar ook blijven. Op den dag, waarop de jagers van huis gaan, is het ook verboden aan bezoekers eenig voedsel, zelfs sirih-pinang aan te bieden. Zulk een vertrekdag noemt men *pogáaka*. Eene dergelijke gewoonte bestaat ook bij het begin van den oogst, wanneer het gedurende drie dagen verboden is de kampong te betreden. Een gast, die den dag te voren aankomt, mag niet in het dorp overnachten, tenzij hij de drie volgende nachten daar ook blijft. Deze gewoonte bij het ter jacht gaan en bij het oogsten is voortgesproten uit de gedachte, dat een gast lichtelijk de ziel van varkens en herten, en de ziel van de rijst met zich

(1) Het dorp Malei heeft geene smidse, daar het nog als eene voorloopige vestiging wordt beschouwd. Er is een kleine lobo van onduurzaam materiaal (bamboe).

mede zou lokken of nemen, waardoor het wild naar eene andere plaats zou trekken en de rijst op de eene of andere wijze zou verdwijnen.

Na onderlinge bespreking kwamen wij tot het besluit om nu naar den tuin van het oude hoofd te gaan, daar te eten en eene bijeenkomst te houden om dan met maanlicht naar het ledige huis aan den riviermond terug te gaan, waar wij drie onzer mannen hadden achtergelaten. Het ging nu nog een paal ver door tuinen en door wildernis tot aan het tuinhuis van Papailantigimo, alwaar zich tegen het vallen van den avond ook meerderen vereenigden. Wij stelden den kabosenja in kennis met het doel onzer reis naar Todjo en vroegen hem, hoe hij nu dacht over het vroeger reeds medegedeelde plan om te Malei eenen goeroe te plaatsen. De kabosenja stemde dadelijk hierin toe, doch herhaalde, dat hiertoe de toestemming noodig was van den vorst van Todjo, die heer is van dit land.

De vooravond ging voorts voorbij met velerlei gespreks. Na den maaltijd verzamelden wij de aanwezigen in eenen kring om ons heen, en verkondigden wij hun het Paaschevangelië. De aandacht was bij de ouderen vrij goed; de jongeren hadden blijkbaar moeite zich stil te houden. Eenige malen reeds hebben wij over Jezus sprekende, gebruik gemaakt van de Toradjasche legende van Lasaeo, een' god, die op aarde neerdaalde om den Toradja's aanwijzingen te doen omtrent rijstbouw en andere zaken. Wij hadden dit dezen avond ook gedaan, doch het gevolg hiervan was dat Papaidempe nog eens alle bijzonderheden van Lasaeo's leven ophaalde, en dit de aandacht geheel afleidde van ons onderwerp. Op dezen avond zijn wij dan ook tot het besluit gekomen om de legende van Lasaeo voorloopig niet meer bij de Evangelieprediking te gebrui-

ken. Met het nagesprek over het gehoorde werd het 9 uur, waarna wij afscheid namen met de belofte op onze terugreis deze plaats wederom aan te doen. Vergezeld door twee mannen begaven wij ons in den maneschijn door tuinen en door bosch naar het strand, dat wij tot aan de riviermonding volgden.

Den volgenden morgen (18 Mei) waren wij vroeg bij de hand om de reis voort te zetten. Het ging nu Oostwaarts voorbij eene landstreek, die bij de inlanders bekend is onder den naam: Nono watoe (steenene palen). Hier vindt men eene negerij aan het strand, Matakō genaamd; de bewoners zijn Torompoe die van hun land in de bergen aan zee zijn komen wonen; het zielental werd ons opgegeven als bestaande uit 30 mannen (dus ongeveer 120-150 zielen). Achter Matakō binnenwaarts ligt nog eene kampong, Tambaga, bewoond door Tolage.

Het land, dat verder op ligt, heet Tinoende. Ook hier hebben de Torompoe eene nederzetting aan den mond der Bombalo-rivier; deze plaats is grooter en wordt geschat op 250-300 inwoners. Deze lieden (te Matakō en Bombalo) hebben uit hun land Rompoe eene hebbelijkheid medegebracht om achter het ontkenningwoord *barée* het woordje *da* te plaatsen. Daar de woorden voor „neen, niet“, gelijk bekend is, op Midden-Celebes dienen om er de verschillende talen naar te noemen, geeft zulk een gebruik den inlanders aanleiding tot de voorstelling, dat de Torompoe een ander dialekt spreken dan het gebruikelijke Barée. Dit is intusschen onjuist. Van af de rivier Bombalo begint de stam der Totoráoe tot aan de rivier Oewe Koeli, waar de Tolalaejo eenen aanvang nemen.

Van Malei vertrekkende heeft men voortdurend het gezicht op een schoon bergland. Deze bergen worden aan zee begrensd door eene smalle strook laagland, vanwaar

het gebergte langzaam glooiend oploopt tot aan het hooggebergte van Todjo. De kam van dit gebergte is eene gestrekte lijn; slechts in het Z. W. vertoonen zich eenige bergtoppen. Een paar vlakke kapen (Tiboe en Ngoedjoe ri limo) zijn uitloopers van dit langzaam glooiende terrein. (1) Dit gebergte had de Heer van Hœvell op het oog, toen hij schreef: „Toch bieden de zacht glooiende hellingen, vooral in het meer Westelijk gedeelte, gelegenheid te over aan voor het planten van verschillende gewassen en nooden als het ware tot bebouwen uit.” (2) Toch deden de schaduwen, die 's morgens op het gebergte vielen, zien, dat het door vele ravijnen is doorsneden. Ook de naam van dit westelijk gedeelte „steenen palen (Nono-watoe) doet vreezen, dat dit gebergte niet zoo vruchtbaar is, als het er uit ziet. Het is met bosch begroeid. Scherp belijnde, lichter gekleurde stukken tusschen het donkergroen van het oerwoud in, wijzen de plekken aan, waar men tuinen heeft aangelegd of dit nog doet. Een klapperboschje hier en daar wijst vroegere woonplaatsen van menschen aan, doch de vroegere eigenaren, de Totoráoe, (3) wonen niet meer in hunne bergen maar hebben zich allen aan het strand gevestigd, voornamelijk tusschen de kapen Tiboe en Ngoedjoe ri limo. Dicht bij de eerstgenoemde kaap, ten Westen daarvan, heeft men nog twee riviertjes, Toliba en Oewe sampole, waaraan kleine Totoráoe kampong's liggen.

Voorbij kaap Tiboe nadert het gebergte geheel de zee,

(1) Van kaap Tiboe strekt zich een koraalbank van circa een halve Kilometer lengte naar het Noorden uit. Met laag water ziet men hiervan enkele steenen boven het oppervlak der zee uitkomen.

(2) Tijdschrift Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXXV, noot, blz. 6 van den overdruk.

(3) Deze stam ontleent zijnen naam aan het riviertje Toráoe, dat dicht bij Mawomba in zee valt.

zoodat het rotsige strand daar hetzelfde voorkomen heeft als tusschen kaap Karawasa en Posso. Waar de baai zich ombuigt, ziet men weer een strand van zand en daarop staan de huizen der Totoráoe-nederzetting. Het is een kenmerk van het strand tusschen Malei en Todjo, dat dit op kleine uitzonderingen na van zand is en vrij steil in zee afloopt. Voorbij kaap Ngoedjoe ri limo treft men ook niet meer het gewone witte zand aan doch een zwart korrelig zand.

Deze geheele baai tusschen kaap Tiboe en Ngoedjoe ri limo is goed bewoond en bebouwd; de meeste tuinen reiken tot aan zee. Wij zagen vele jonge kokos-aanplantingen, waartusschen suikerriet en djagong. Ook rijst zagen wij daar op enkel zand groeien. Twee kleine kampong's, Tawere en Limba bangke, de eerste aan het strand, de tweede binnenwaarts in aan het riviertje Mbalere gelegen, voeren wij voorbij, en landden bij een dorp, dat 7 huizen telt en Pinetoeda heet, naar eene forsche bergbeek, die daarbij in zee stroomt.

Terwijl wij wat rondkeken in de kampong en eenige menschen naar beneden kwamen om ons aan te gapen, herkende een onzer eene vrouwelijke hadji, die eens te Posso was geweest. Zij droeg sarong en baadje van wit goed en een' rood katoenen hoofddoek, die den geheelen schedel met het haar omsloot. Zij noodigde ons dadelijk uit bij haar in huis te komen, waar wij met de familie kennis maakten. De vrouwelijke hadji vertelde ons, dat zij slavin was van eenen Boeginees te Donggala. Zij schijnt toen door haren heer medegenomen te zijn naar Mekka, omdat men haar niet best alleen thuis kon laten (zij was toen nog geen 12 jaren oud). Door haren tocht naar Mekka was zij echter geene slavin meer. Sommige zaken, als bijv. hoe de Arabieren rooken, het berijden van

kameelen, enkele Arabische uitdrukkingen en meer kleinigheden, wist zij zich te herinneren, maar overigens had zij zeer verwarde voorstellingen. Sterk door pokken geschonden, was zij toch niet van ijdelheid ontbloot, blijkbaar uit het aanbrengen van zwarte schoonheidsteekenen op de wangen, eene gewoonte algemeen gevolgd door meisjes en vrouwen bij de Toradja's. Door hare reizen min of meer geëmancipeerd, rolde zij zich aanstonds eene sigaret, en vroeg ons om tabak, ten einde ook gedurende onze afwezigheid te kunnen rooken. Ze was eene gezellige praatster, en toen wij haar bekend maakten met ons gebrek aan groenten, beloofde zij dadelijk een en ander naar ons vaartuig te zullen brengen.

Inmiddels waren nog anderen in het huis van de poewa hadji gekomen, onder wie een oude kennis van ons. Deze drong er op aan, dat wij ook zijn huis zouden bezoeken, wat wij ook deden. Het is ons hier en elders opgevallen, dat de Totoráoe eene zekere gezelligheid over zich hebben; ook toonden de vrouwen niet de minste verlegenheid, zooals bij eene eerste ontmoeting met Tolaga het geval is. Met onzen vriend pratende vernamen wij het geluid van eenen sterk bruisenden waterval, en toen wij hier naar onderzochten, deelde men ons mede, dat niet ver van hier de Pinetoeda-rivier zich van eene steilte stort. Op ons verzoek geleide de man er ons heen; de waterval heet Likoe-lago, is circa 10 M. hoog en 3 M. breed en valt over en op groote rotsblokken. De loop van deze rivier moet zeer kort zijn, zoodat in den drogen tijd deze stroom bijna geheel uitdroogt. Een 100 M. van deze rivier verwijderd valt echter een tweede in zee, de Tomboejano, welke nimmer uitdroogt.

Weder aan het strand gekomen op de plek, waar onze mannen onder eenen schaduwrijken boom het eten hadden

gekookt, vonden wij daar eenige vrouwen, onder wie de hadji. Zij hadden groote vrachten pompoenen, watermeloenen en groenten gebracht, waarvoor wij hun op hun verzoek, lucifers en gambir gaven. De handel scheen voordeelig voor hen, want men bleef slechts pompoenen aandraagen, totdat wij ze moesten weigeren, aangezien ons vaartuig niet alles kon laden.

Na den maaltijd staken wij het riviértje Tomboejano over en wandelden een eindweegs langs het strand naar een alleenstaand huisje, waar ons gezegd was, dat een der kabosenja's van de Totoráoe, Papoidodi woonde. Wij vonden alleen zijn echtgenoot en andere vrouwen thuis, die wederom niet de minste verlegenheid toonden. De kabosenja was gaan visschen doch werd onmiddellijk geroepen. Hij is een lang,forsch man, zooals wij nog geen onder de Toradja's hebben ontmoet, en in strijd met den eersten indruk, dien hij maakte, bleek hij een vriendelijk spraakzaam man te zijn, die ons veel vertelde van zijnen stam. Reeds van elders wisten wij, dat de Totoráoe-stam voortdurend in oorlog was met andere stammen, voornamelijk met Tooendáe en Tolage. Het lijkt ons toe, dat de voornaamste oorzaak dezer oorlogen is: de koppigheid der Totoráoe. Kabosenja Papaidodi verklaarde ons meer-malen, dat hij aanstonds gereed was „iemand den nek te breken,” als men hun eenig leed of onrecht deed. Geruimen tijd had men de rijstvelden bewerkt met zwaard en schild bij zich. Nu was er gelukkig vrede. Een gevolg van van al die onrust was, dat vele Totoráoe hun land hebben verlaten, en voornamelijk naar Ampana en Togijan zijn gegaan. Daardoor is deze stam vrij onbeduidend geworden. Behalve de vier reeds opgenoemde dorpen aan het strand heeft deze stam nog één dorp aan den bovenloop van de Tomboejano, Santjango genaamd. In dit

laatste dorp woont een oude kabosenja, die door zijnen ouderdom beschouwd wordt als de voornaamste van zijnen stam. Omdat hij eenen bochel heeft, kreeg hij den naam van Ngkai Bonggo (= de gebochelde grootvader) en is algemeen bij dezen naam bekend.

Jammer is het, dat al de leden van dezen kleinen stam tot den Islam zijn overgegaan. Wel heeft deze overgang weinig invloed gehad op hunne oude zeden en gewoonten (zelfs de vrouwen dragen nog allen hoofddoeken), maar reeds de Mohammadaansche besnijdenis en het verbod om varkensvleesch te eten vormen aanstonds een kloof tusschen hen en het Christendom. Dat de Totoráoe nog geheel heiden zijn, bleek ons weldra. Naast het huis van den kabosenja namelijk staat een groot huis, een *lobo*, de eenige van dezen stam. Hierin zou op den volgenden dag een *lobo*-feest (*mantjojo*) worden gegeven tot herstel van zieken. Aan dit echt heidensche offerfeest (waarbij NB. nog een varken wordt geslacht!) is een Mohammadaansche glimp gegeven door het te doen aanvangen met een recitatief uit den Koran. Papaidodi vertelde ons ook dat de kaliñ van Todjo (een broer van den vorst) dus het hoofd van den Mohammadaanschen godsdienst aldaar, toen hij ziek was, deze heidensche ceremonie (*mantjojo*) voor zich had doen verrichten! Deze *lobo* verschilde niet in constructie met die der Tolage; alleen was hij veel minder solide opgebouwd, en miste de afbeeldingen der krokodillen. Ook de beide ingangen waren niet als gewoonlijk recht tegenover elkander geplaatst.

Als eene bijzonderheid liet de kabosenja ons het handvat zien van het zwaard van een zijner voorvaderen, Talamoa. Dit gevest had denzelfden peervorm als de handvaten der oude niet meer gebruikte zwaarden, eene erfenis der voorvaderen, die bij de lobofeesten aan het schedelrek worden

opgehangen. Talamoa heeft zekere vermaardheid gekregen onder de Toradja's, en wel om de volgende reden: Toen de stammen der Toampana, Tolalaejo, Totoráoe en Tokadomboekoe zich zoover van het Meer hadden verwijderd, dat zij niets meer gevoelden van den invloed van hunnen heer, den Datoe van Loewoe, waren zij niet meer op hun gemak, en wenschten wederom eenen vorst te hebben, die hun aller heer zou zijn. Talamoa en eenige andere afgevaardigden der genoemde stammen begaven zich nu dwars door Celebes naar het hof van Bone, en verzochten den koning van Bone hun eenen prins af te staan, die hun heer zou worden. De vorst van Bone voldeed aan dit verzoek en gaf hun eenen prins mede met een' horrelvoet; vandaar dat deze man bekend staat onder den naam van Pilewiti. Aan de Bocht van Tomini gekomen zette men koers naar Tambarana. De naam van deze rivier beviel den prins niet, dus wendde men den steven naar het Zuiden. De Mapane beviel hem ook niet, want dan zou men met heete koortsen hebben te sukkelen (*mapane* = warm). De Posso was ook niet geschikt voor eene vestiging want daar zou men een kort leven hebben (*maposo inosa*). De Tongko, de Malei en andere rivieren droegen evenmin des prinsen goedkeuring weg om den naam. Ook aan de fraaie Betaoewa rivier landde men niet, want die naam deed aan *mabeta*, verliezen bij het spel denken. Eindelijk bereikte men de Todjo. De prins vroeg wederom: „En hoe heet deze rivier.” Men antwoordde: „de Todjo.” „Hier zullen wij onze woonplaats vestigen”, hernam de prins, want inderdaad ik ben stijf en moede (= *todjo*) van de lange reis.” En zoo gebeurde het dat de prins en na hem de andere vorsten van dit landschap zich te Todjo vestigden.

Als bewijs van hun onderdaanschap brengt ieder huis-

gezin der Totoráoe jaarlijks eene kleine zak (*rombe*) met ontbolsterde rijst op. Deze rijst is echter veelal het deel van de vorstin die te Todjo woont, en bekend is onder den naam van Djooe Boki. Over haar en hare verhouding tot den vorst later. Moet de eene of andere vorstelijke woning worden gebouwd, zoo zijn de Totoráoe verplicht tot het leveren van de dakbedekking, de Tolalaejo, die om en boven Todjo wonen, moeten zorgen voor al het benoodigde hout en de N.O. wonende Toampana voor vloerlatten.

Behalve den nimmer eindigenden oorlog met de om het Matanna-meer wonende Kinadoe toradja's (1) voeren de Baréesprekende stammen (en hier voornamelijk de Noordeelijke) eenen voortdurenden strijd met de Toloina of Toloidangi, die ten Oosten van Tandjong Api wonen en grenzen aan het gebied der Toampana. De Toloina staan onder het gezag van den vorst van Banggai: hunne taal is eene geheel andere dan het Barée. In vroegeren tijd, toen er nog geen radja te Todjo was, moet die oorlog vinnig zijn gevoerd. Later hield de vorst van Todjo den strijd tegen, maar zoo nu en dan gaan nog troepjes Tolage, Totoráoe, Tolalaejo en Toampana bij de Loindangers snellen, die dan steeds wraak nemen op den dichtst bij hen wonenden Ampana stam.

Niet zoo algemeen bekend als de oorzaak tot den oorlog met de Tokinadoe is de aanleiding tot dien met de Toloina. Menigmaal reeds onderzochten wij daarnaar, doch zonder gevolg: de meeste stammen weten alleen, dat die oorlog een overgeleverde strijd is van de voorvaderen (*iwali piamo*). Papaidodi deed ons eindelijk het verhaal van de aanleiding tot dien oorlog, dat hierop neerkomt: Enkele Barée sprekende stammen waren in oorlog met de Tobanggai, en trokken daartoe ook door het land der Toloina. Plotseling overvielen dezen den Barée sprekers verraderlijk

(1) Zie Alb. C. Kruijt. Van Paloppo naar Posso. "Mededeelingen"

en doodden velen. Daarop zwoeren die voorvaderen, dat hunne nakomelingen voortdurend oorlog zouden voeren met de Toloina.

Om drie uur namen wij afscheid van het Totoráoe hoofd en voeren verder in onze prauw. Vóór kaap Limo (Ngoedjoe ri Limo) strekt zich een groot koraalrif circa 1 Kilometer ver in zee uit naar het Noorden. Dit rif eindigt in eene zandplaat, die volgens het zeggen der inlanders alleen met springvloed onder water geraakt. Deze zandplaat heet Bone-mboelani.

Even voorbij Ngoedjoe ri limo kwamen wij het riviertje Mawomba voorbij, waaraan een gelijknamig dorp binnenwaarts ligt. Dit is het laatste dorp der Totoráoe; hier woont ook makole Tampadalosa, oom van den Todjo-schen vorst.

Te vijf uur arriveerden wij te Oewe Koeli, eene vrij breede rivier, waaraan een gelijknamig dorp ligt van circa 15 huizen. Hier wonen alleen Todjoërs, vermengd met enkele Totoráoe; deze lieden drijven allen handel in damar, die van hier veel uit het binnenland naar Todjo wordt vervoerd. Van Oewe Koeli uit gaat ook een weg naar de baai van Tomori. Hier is Celebes op zijn smalst in het Oosten. De lieden hier staan onder toezicht van de echtgenooten van den kapitan moeda te Boenta, die sedert naar Mekka is gegaan. Deze man schijnt een Boegineesch edelman te zijn, die met eenig kapitaal (men zegt f 10,000) te Todjo kwam en bovengenoemde Djooe Boki huwde. Door de inhaligheid zijner aangetrouwde familie raakte hij zijn vermogen kwijt en week toen uit naar Boenta, dat tot het gebied van Banggai behoort. Even voor Oewe Koeli was vroeger eene andere nederzetting van Todjoërs, Tajawa geheeten, welke nederzetting echter niet meer bestaat. Er zij hier nog opgemerkt, dat het Oostelijk gedeelte van de baai van Oewe Koeli vol uitgestrekte

koraalriffen is, waar onze kleine prauw met laag water nog juist overheen kon varen.

Toen wij te Oewe Koeli aan land stapten, liepen weldra eenige lieden te zamen. Wij wendden ons tot den netst gekleeden en vroegen of er ergens een huis was, waar wij den nacht konden doorbrengen. Men wees ons toen het huis aan van Djooe Boki, thans te Todjo. Gedurende hare afwezigheid werd het huis bewaakt door eene slavenfamilie. Van onzen gastheer vernamen wij, dat boven Oewe Koeli een kleine Barce sprekende stam woont, Tobau geheeten, die slechts in drie kampong's vereenigd is: Wojo watoe (soort bamboe) Takoele (blimbing) en Boejoempalae (de berg van het vertrek). Deze Tobau zijn nog heidenen.

Na eenen slechten nacht te hebben gehad, namen wij in den morgen van 19 Mei afscheid van onzen gastheer en voeren weder verder voorbij Tasigoeli, dat vlak bij Oewe Koeli ligt, langs het dorp Tabango, van waar het riviertje Maetangi niet ver verwijderd is tot kaap Betaoewa. Vlak vóór deze kaap komt men nog een kleine landhoek voorbij, Tasikodi geheeten. Hier worden aan het strand vele nesten van maleo's gevonden. Van Ngoedjoe ri limo tot kaap Betaoewa vormt de zee eene fraaie baai, aan de hoeken ingesloten door twee riffen bij Ngoedjoe ri limo en bij kaap Betaoewa. Het rif bij de laatste landtong strekt zich nagenoeg $\frac{1}{2}$ Kilometer ver in zee uit. Daar stort zich ook eene vrij breede rivier, de Betaoewa, in zee. De kaap is vlak en levert een schoon gezicht op in het rivierveld, dat meer binnenwaarts door steile bergen is begrensd. Wij hadden gelegenheid op te merken, dat de oevers dezer rivier bezet zijn met bosschen van kasuarinen (*ogú*).

Na Oewe Koeli buigt het land zich Noordwaarts en krijgt het gebergte een gansch ander voorkomen. Het is

dieper ingesneden en vertoont vele forsche toppen meest met steile hellingen. Eene steeds smalle strook laag land begrenst deze bergen. Het is als of de hoofdketen meer naar het Oosten doorloopt, en het land, dat ontstaan is door de naar het N. O. opwaarts loopende kust opgevuld heeft met bergen met onderling weinig samenhang.

Een eindweegs na kaap Betaoewa kwamen wij in eene kleine baai aan, waaraan vroeger een dorp lag, Banano geheeten, zoogenoemd naar een klein riviertje, dat zich daar in zee stort. Eene groote groep kokosboomen wijst nog de plek aan, waar het dorp lag. Toen de Bocht van Tomini nog slechts door inlandsche schoeners, en andere kleine vaartuigen werd bevaren, was de baai van Banano voor de scheepvaart van veel belang, want in den Westmoesson kan te Todjo eene hevige branding staan, zoodat de schepen dan beschutting zochten in de kleine baai van Banano. De handelswaren werden dan met sloepen van Todjo daarheen gebracht.

Om half 9 kwamen wij aan het riviertje de Oewe dele, waaraan een dorp ligt, het eerste dorp der Tolalaejo. (1) Wij deden dit plaatsje aan om te koken en toen wij vernamen, dat hier een voornaam kabosenja der Tolalaejo zich had gevestigd, gingen wij hem bezoeken. Na een vijf minuten loopens van het strand, kwamen wij aan eene fraaie sterke woning met planken wanden. Dit was het huis van kabosenja Rampambone (Papaimompe, Tangkambooe). Wij werden zeer vriendelijk ontvangen en men vroeg ons aanstonds om velerlei geneesmiddelen. Een lepralijder zou ons toegezonden worden naar Posso om

(1) De beteekenis van dezen naam is niet zeker op te geven. *Lala* is in het Lalaelo'sch "rood" en *ejo* is "zon". Misschien wil men met dezen naam zeggen: "de lieden van het zonnerood", zij die naar het Oosten wonen.

dien te behandelen. Toen wij onderzochten of de Tolaelaejo nog heidenen waren, vernamen wij, dat velen reeds tot het Mohammadanisme waren overgegaan, dat anderen echter, vooral die welke nog in het binnenland wonen, heidenen waren gebleven.

Wij waren nog geen half uur van Oewe dele weggeroeid, en de rivier Sandada en het gelijknamige Tolaelaejo-dorp (kabosenja Djerotongko) voorbijgevaren, toen er plotseling een storm uit het N. O. kwam opzetten, die in korten tijd de zee zoo onstuimig maakte, dat wij genoodzaakt waren dicht voor kaap Batoe aan land te gaan. Wij waren hier in de gelegenheid eenige zeedieren te vangen, welke wij nog nimmer aan andere stranden in dit gedeelte van de Bocht opgemerkt hadden. Wij vonden eene schuilplaats in eene goed onderhouden stookplaats voor zout, die gebouwd was dicht bij eenige kolossale koraalblokken, waaraan de kaap haren naam heeft ontleend. In eene der vele rotsspleten vonden wij een offer neergelegd, ongetwijfeld bestemd voor de zeegeesten, en bestaande in twee defecte kookpotten, twee miniatuurmandjes, waarin gewoonlijk eetwaren en vruchten worden vervoerd, en een djagong. Niet ver hier van daan had men eene miniatuur stookplaats gebouwd, mede een geschenk voor de geesten, waarmede dezen zich zouden kunnen amuseeren, en de eigenlijke stookplaats ongemoeid laten. Daarnaast was een gewoon offertafeltje opgericht, waarop nog twee poppetjes, *t. lokende*, die dienen moeten om zieke menschen te vervangen bij de geesten, waarop deze laatsten de ziel van de zieken loslaten, en dezen weder herstellen. (1) Altemaal bewijzen, dat het Mohammadanisme, dat aan deze stranden wordt beleden, er zeer dun op zit.

(1) Over *tolokende* zie „Mededeelingen” 39 (1895) blz. 6.

Na anderhalf uur te hebben gewacht, bedaarde de storm en konden wij de reis voortzetten naar Todjo, alwaar wij om 2 uur aankwamen. In het handelshuis van de ons steeds helpende Chineezzen Ong Hi Bie en Qoi Tjen Tiang vonden wij een gastvrij onderkomen.

Tegen den avond maakten wij eene wandeling door de kampong. Aan de Todjorivier, eene bergstroom, die alleen met hoog water door prauwen kan worden binnengevaren, liggen twee dorpen: op den linkeroever heeft men Taliboi, op den rechteroever Kampong Baroe. Het eerste is het dorp van den vorst, het tweede van eene vorstin, over wie later meer. De radja had groot gelijk, toen hij klaagde, dat zijne voorvaderen zulk eene slechte plaats van vestiging hadden uitgezocht, want de smalle strook lands, waarop beide dorpen liggen, grenst onmiddellijk aan steile bergen, waartusschen het smalle dal van de Todjo slechts toegang verleent tot het binnenland. De beide dorpen tellen een 70 huizen met $\pm$ 900 zielen. Midden in het dorp Taliboi staat het paleis van den radja, eene soliede woning, die nog eenige tientallen van jaren zal kunnen doorstaan. Vlak naast die woning staat eene nieuw gebouwde moskee van hout met planken vloer en wanden, die in hare nieuwhed een' frisschen indruk maakt. De vorige moskee stond aan den rivieroever, doch werd bij eene overstrooming omvergeworpen.

De taal, die te Todjo wordt gesproken is Barée. Bij nauwgezet onderzoek zal echter blijken, dat deze taal hier met vele Boegineesche woorden is vermengd. De Boegineesche en Parigische invloed op de taal blijkt o.m. ook daaruit, dat de korte vormen der persoonlijke voornaamwoorden, die in het Barée der Toradja-stammen slechts als bezittelijke voornaamwoorden worden gebruikt, hier achter de werkwoordsvormen worden gevoegd, om het object der

handeling aan te duiden; bijv. *napedongekanjámo*, „werd naar hem geluisterd”, *napebokánja* „werd om hem geroepen”, wat in goed Barée luiden moet: *napedóngekamo sia*, *napebóka sia*. (1) Ook blijkt die invloed in het laten verspringen van den klemtoon, wanneer eenig suffix achter het woord wordt gevoegd. Dit verspringen van het accent geeft in den aanvang den indruk, alsof men met een dialect heeft te doen, gansch verscheiden van het Barée dat te Posso wordt gesproken.

Eigenaardig is, dat de Todjoërs het Barée van Posso *iba* noemen. Nu wete men dat de Todjaladja in Loewoe voor „niet” (*barée*) *iba* zeggen. Wij zijn tot nu toe niet in de gelegenheid geweest deze *iba*-taal te onderzoeken, doch ons vermoeden, dat die taal slechts weinig afwijkt van het *barée* te Posso vindt ook weder grond hierin, dat de Todjoërs het Possosch Barée *iba* noemen, en zij dus in hunne voorstelling geen onderscheid maken tusschen *iba* en *barée*. Voorloopig is ons reeds gebleken, dat enkele woorden, die te Posso in onbruik zijn geraakt, hier nog van kracht zijn in het dagelijksche leven. Daar wij door het vestigen van eenen onderwijzer alhier nog menigmaal met Todjo in aanraking zullen komen, behoeft het onderzoek naar deze eigenaardigheden niet overhaast en daardoor oppervlakkig in het werk gesteld te worden.

Omtrent het zedelijk gehalte der Todjoërs kunnen wij uit den aard der zaak nog niet veel zeggen; alleen is het ons opgevallen, dat men zoo weinig bevreesd is voor stelen. Bij onderzoek deelde men ons ook mede, dat diefstallen tot de uitzonderingen behoorden.

Aan het dobbelspel is de Todjoër zeer verslaafd. Hij

(1) Men vergelijke vormen als *měngadjarnja*, *měnghukumkanja* enz. in de door Prof. van den Berg uitgegeven „Rechtsbronnen van Zuid Sumatra.” Bijdr. Kon. Inst. Ve Volgreeks 9e deel blz. 127, 130.

doet dit in kleinen kring in huis, in grooten kring bij eenig feest door den radja gegeven, bij huwelijk, besnijdenis enz. van eenig lid der vorstelijke familie. De vorst rekt deze feesten steeds, omdat hij van het dobbelspel veel voordeel heeft. Vandaar, dat die feesten minstens drie maanden duren, en dit gaat dan onder voorwendsel, dat nog niet alle genoodigden bijeen zijn. Gedurende ons verblijf te 'Todjo was er juist weer zulk een feest, bij gelegenheid van de besnijdenis van een kleinzoon des vorsten.

De radja geeft die gasten niet te eten; zij moeten zelven daarvoor zorgen. Alleen op den eigenlijken feestdag richt de radja een feestmaal aan.

Bij het dobbelen is er steeds één man, die de kas houdt, van iederen rijksdaalder, dien een der spelers wint gaat dadelijk 25 cts. af, waarvan $\frac{1}{3}$ voor den radja en $\frac{2}{3}$ voor den kashouder. Dit derde gedeelte van den vorst wordt dadelijk afgezonderd, terwijl het tweederde gedeelte van den kashouder in zijn kas gaat, zoodat, ingeval hij springt, ook al zijne winst verloren is. Eene gewoonte, die de lieden zeer aanzet tot spelen is, dat men ook kan spelen, geen geld bezittende. Men leent daartoe bijv. 4 rijksdaalders bij den kashouder. Deze leening wordt steeds gesloten voor 3 avonden, wanneer men vijf rijksdaalders moet terugbetalen. Wordt de schuld niet op den bepaalden tijd afbetaald, dan klimt zij aanmerkelijk bij iederen avond, die verloopt, zoodat men ten laatste niet meer in staat is af te betalen en pandeling wordt.

Ook bestaat de gewoonte, dat bij het dobbelen vele vrouwen, zoowel van het vorstelijke huis als slavinnen hunne sirihpinangdoos den spelers aanbieden. Soms zijn wel vijftig van die doozen aanwezig. Iedere speler is door den adat verplicht in een dezer doozen eene gift te leggen. Is de doos van een slavin, zoo kan hij er met 25 cts af,

maar in de doos van eene prinses dient hij een rijksdaalder neer te leggen. Ook worden door de vrouwelijke bewoners van het paleis voortdurend versnaperingen aan de spelers verkocht. De vrouwen zelf spelen ook, doch afzonderlijk in de particuliere vertrekken van den vorst, en dan steeds met kaarten.

De opium heeft nog niet vele slachtoffers gemaakt. Te Todjo zijn er zes, onder wie de vorst, de kalim, en de vorstin te Kampong Baroe de voornaamsten zijn. De kalim spant de kroon: in 22 dagen heeft hij een bol opium verbruikt. Te Oewe dele zijn nog drie opium-schuivers. Maandelijks worden van uit Gorontalo 15 bollen opium ingevoerd.

De uitvoer van Todjo bestaat alleen in damar, die van de streek tusschen Malei en Todjo uit de bosschen wordt gehaald, en naar de hoofdplaats gebracht. De vorst zelf is handelaar, doch verkoopt zijn damar steeds aan een der te Todjo aanwezige Chineezers, sedert hij eens nadeel heeft geleden door zijne hars zelf te Gorontalo van de hand te willen zetten. De hoeveelheid die jaarlijks van Todjo wordt uitgevoerd is zeer verschillend, en hangt ook samen met het al of niet gelukken van den rijsttoogst. Is deze mislukt, dan zoekt men om strijd damar, ten einde zich levensmiddelen te kunnen koopen. In de laatste 8 jaren was de uitvoer als volgt:

in 1889	ongev. 3000	picols;	in 1893	ongev. 2000	picols;
" 1890	" 3500	"	" 1894	" 3000	" ;
" 1891	" 3000	"	" 1895	" 4000	" ;
" 1892	" 2500	"	" 1896	" 4500	" ;

dus gemiddeld per jaar 3188 picols. Deze gegevens werden ons verschaft door den Chineeschen handelaar Qoi Tjen Tiang.

In den morgen van den 20sten Mei zonden wij een onzer jongens met den brief van den Assistent-resident

van Gorontalo naar den radja, met verzoek ons te zeggen, wanneer hij ons kon afwachten. Wij kregen de boodschap, dat wij 's avonds om 8 uur zouden worden verwacht. Zoo begaven wij ons dan op den bepaalden tijd er heen, doch evenals bij een vorig bezoek van een onzer, scheen hij ook thans het aangekondigde bezoek geheel te hebben vergeten. Hij lag op zijne matras te schuiven met naakt bovenlijf en schoot bij onze nadering haastig zijn baadje aan. Toch scheen hij nog niet de noodige opium te hebben gebruikt om in eene goede stemming te komen, want hij was nurksch en stil, welke onaangename stemming nog werd verergerd. toen zijn jongen door eene onhandigheid het lampegglas brak. Wij spanden alle krachten in om hem door ons gesprek in eene betere stemming te brengen, aler wij tot de hoofdzaak overgingen. En dit lukte vrij wel, vooral toen wij uitweidden over Loewoe en het Meer van Posso, waar hij nimmer is geweest, en waarvan wij hem dingen vertelden, die hem blijkbaar interesseerden en in verwondering brachten.

Het gesprek werd in het Maleisch gevoerd. Verscheidene malen trachtten wij het in zijne eigen taal voort te zetten, maar hij scheen Maleisch deftiger te vinden, zoodat wij onze pogingen moesten opgeven. Eindelijk kwamen wij tot de hoofdzaak: het oprichten van eene school te Todjo. Wij herinnerden er den radja aan, dat hij zelf daarom gevraagd had, weidden uit over het nut van de school, gelijk hij zelf te Gorontalo had gezien, en besloten met de vraag of het hem nu ernst was eene school te Todjo op te richten, waartoe wij dan gaarne zouden overgaan. De radja vreesde, dat er geene kinderen op school zouden komen. Wij brachten hiertegen in, dat wij van het tegen-deel overtuigd waren mits de radja zelf het schoolgaan niet verbood. Hij stemde ten slotte toe in het oprichten

van eene school, en zou het dan eens met een paar zijner kleinkinderen probeeren. Meer konden wij niet verlangen; maar wij achtten het noodig hem zijne toestemming nog eens duidelijk te doen herhalen, opdat hij later weer niet uit een ander vaatje zou gaan tappen, gelijk wel meer gebeurd is met door hem uitgesproken vorstelijke besluiten.

Wij brachten thans ook de schoolkwestie te Malei te berde, en zeiden, dat deze zaak slechts op de goedkeuring van den vorst wachtte, daar de kabosenja van Malei zelf reeds had toegestemd. De radja werd zenuwachtig, schoof op zijne stoel heen en weder, en weidde uit over de domheid der Toradja's, die niet van eene school willen weten. Toen wij zijne woorden weerlegden, werd hij nog zenuwachtiger, en zeide ten slotte, dat hij hierover eerst met den kabosenja te Malei moest spreken, en dat wij maar voorloopig moesten beginnen met het oprichten van eene school te Todjo.

Wij verzochten hem ons eenen gids te geven ten einde de boven Todjo wonende Tolalaejo-toradja's te bezoeken. Hij beloofde aan ons verzoek te voldoen, maar heeft dit toch vergeten, zoodat wij er zelven een hebben moeten zoeken.

Daar het den volgenden dag Vrijdag was, wenschten wij de chotbat bij te wonen, en spraken hierover met den vorst, onder belofte ons aan de voorgeschreven uitwendige regelen te zullen onderwerpen. Hij wilde ons dit echter niet toestaan, doch zeide, dat wij den dienst van uit zijn huis, dat naast de moskee staat, konden zien. Wij schrijven deze weigering toe aan verlegenheid, daar hij, wel bemerkende dat wij op de hoogte waren van het Mohamma-daansche ritueel, bevreesd was, dat wij fouten zouden opmerken in het voordragen van de preek.

Gedurende het laatste gedeelte van ons bezoek hadden zich velen in het midden van de ontvangzaal vereenigd

om te dobbelen. Een eentoonig getingtang op een paar gong's en een trom bewees ons, dat de dansmeiden (*padjoge*) hunnen eentoonigen dans op den grond bij het huis uitvoerden. Wij achtten het tijd geworden om afscheid te nemen, en gaven daardoor aan den radja gelegenheid onmiddellijk naar zijne matras terug te keeren en zijne opiumpijp aan te steken.

De thans regeerende radja van Todjo heet Larioe. Hij is in Parigi en in Posso, niet in Todjo, bekend onder den naam van Djena, eene verbastering van het Boegineesche Djënnang „stedehouder, oprichter,” daar zijne voorouders zich als stadhouders van den vorst van Bone beschouwden. Thans nu de betrekkingen met Bone verbroken zijn, laat hij zich niet meer zoo noemen, te meer daar de vorst van Parigi den titel Magau (van het Boegineesche *aru mangkau* „regeerend vorst”) voert. De vorst van Todjo maakte op ons den indruk een man te zijn van een zwak karakter, en die indruk werd versterkt door hetgeen wij hier en daar vernamen. Een man, altijd weifelend, iemand, dien men na lang praten tot iets kan overhalen, doch die even spoedig door een ander van zijn besluit wordt teruggebracht. Oorspronkelijk door de Toradja's zelve binnengehaald, wordt de vorst van Todjo door de Toampana, de Tolalaejo, de Totorioe en een gedeelte der Tolage (met name de Tokadomboekoe) erkend als heer, maar die heer is voor hen iets aparts gebleven. De genoemde stammen staan onder hunne eigen kabosenja's, zonder dat de radja zich bemoeit met hunne aangelegenheden. Doch geeft hij een bevel, of heeft hij zijnen wensch omtrent iets te kennen gegeven, zoo wordt deze ook opgevolgd. De Toradja's noemen zichzelf ook: de slaven van den radja van Todjo.

Behalve deze macht, die de radja in werkelijkheid uit-

oefent maakt de geheele bestuursinrichting van het koninkrijk Todjo den indruk van eene particuliere liefhebberij van den vorst te zijn, evenals dit het geval is met den godsdienst te Todjo, gelijk wij zullen zien.

Naast den radja staat eene vrouw Paletai genaamd, een familielid, die haar gezag uitoefent in Kampong-Baroe, en over de Toradja's tusschen Posso en Todjo. Onder de Toradja's is zij bekend als Makale-wéa of Djooe Boki (1). De verhouding tusschen deze vorstin en den radja schijnt niet van de beste te zijn. Zij ontmoeten elkaar ook hoogst zelden. De Todjoërs (en de Toradja's) vertellen dat Djooe Boki van zuiver vorstelijk bloed is en dat de moeder van den radja Larioe wel eene vorstin, maar zijn vader een gewone Boeginees was. Djooe Boki is dus de eigenlijke vorstin van Todjo, maar men achtte het beter, dat een man radja was. De belasting, die de genoemde Toradja's tusschen Posso en Malei opbrengen, is ook haar deel.

Djooe Boki of de Makale-wéa heeft eenen zoon, die nu circa 25 jaar oud is, Parioesi genaamd. Toen deze zou huwen met eene dochter van den kalim (een broer van den radja), deed de vorst alle Toradja-hoofden bijeen roepen, en vroeg hun af, of zij Parioesi na des vorsten dood als heer erkennen zouden. De Toradja-hoofden erkenden dit. Sedert is deze Parioesi de Aroe-malolo, de jonge vorst of kroonprins.

Omtrent de geboorte van Parioesi gaat het volgende verhaal: Toen Djooe Boki zwanger was van Parioesi, gebeurde het eens, dat een hevig onweder losbarstte.

(1) Deze titel is Ternataansch. Volgens mededeeling van den Heer F. S. A. de Clercq wordt daarmede de Sultane onderscheiden van de prinsessen, die alleen Boki heeten (Bijdragen tot de kennis van de Residentie Ternate blz 264). Limbotto, dat vroeger onder Ternate stond, oefende suprematie over Parigi uit en deelde daar ook Ternataansche titels uit. Vandaar hebben zij zich verder door de Bocht verspreid. De onlangs gehuldigde vorstin van Parigi draagt ook den naam van Djooe Boki.

Gedurende dit onweder werd de schoot van Djooe Boki plat als van eene niet zwangere vrouw; maar op hetzelfde oogenblik geraakte eene Tolalaejo vrouw in eene vergevorderden staat van zwangerschap en baarde Parioesi. Toen de Tolalaejo vrouw met dit kind, twee weken oud zijnde, bij Djooe Boki kwam, kroop het kind haastig naar de vorstin toe, en wilden niet van haar scheiden, waarna werd uitgemaakt, dat dit het in het onweder verdwenen kind van Djooe Boki was.

Op het oogenblik is er in het rijk van Todjo slechts één waardigheidsbekleeder, de *tau túa* „de oude“. Deze is steeds een Toradja te Todjo woonachtig; hij is de tusschenpersoon bij alle mogelijke geschillen en kwesties tusschen Toradja's en Todjoërs, welke laatste *paranaka* (*përanakan*) worden genoemd, als zijnde afstammelingen van Boegineezen en Toradja's. De tegenwoordige functionaris heet Tantjomba.

Als het stel volledig is, moeten er in Todjo zijn: een *poenggawa* of legeraanvoerder; deze functie is reeds gedurende een jaar of 8 niet waargenomen. De vorst heeft echter thans zekeren Papaikata voor die betrekking op het oog. Een *sjahbandar* of havenmeester is er sedert 2 jaar niet. Voor deze betrekking is zekere Papaitoempa aangewezen. Ten slotte moet er een *andegoeroe* (Toradja-sche uitspraak van het Boegineesche *anregoeroe*) zijn, iemand, die in naam van den vorst eene of andere boodschap naar eene andere plaats overbrengt, of elders eene zaak in naam van den radja uitmaakt. Deze betrekking is ook reeds een jaar of 10 vacant, maar nu zal zekere Papaimitjoe haar waarnemen. (1) De genoemde lieden

(1) Bij ons vertrek van Todjo vernamen wij dat de *andegoeroe* reeds uitgeroepen en dus in functie getreden was. Deze uitroeping schijnt niet veel indruk te hebben gemaakt, daar velen er niets van wisten.

hebben echter hun ambt nog niet aanvaard: dit geschiedt eerst als de bevolking in het huis van den vorst te zamen is geroepen en haar officieel de benoeming is medegedeeld.

Deze waardigheidsbekleeders worden niet door den vorst bezoldigd, en zij trekken op geenerlei wijze eenig voordeel van hun ambt. Bovendien zijn deze betrekkingen niets dan wassen neuzen, en dienen alleen om den radja het air te geven van een Boegineesch vorst. Want oorlog voert Todjo zelf nooit, troepen Toradja's verdedigen zoo noodig de eer van hunnen heer. Ankeragegelden of eenige andere belasting van op de reede liggende schepen en prauwen worden niet geheven. En dat de vorst het best buiten een *andegoeroe* kan stellen, blijkt uit het feit, dat er gedurende 10 jaren geen is geweest. Het ligt echter in het karakter van den inlander om zulke eerebaantjes toch te begeeren, daar zij hem eenig meerder aanzien verschaffen bij zijne stamgenooten en zijn ambt hem dienstbaar kan zijn om voordeeliger handel te drijven dan anderen.

In den morgen van den 21sten Mei begaven wij ons om 9 uur per prauw langs het strand, voorbij de Todjo-rivier, en landden te Kampong-Baroe. Vóór de woning van de Makole wéa of Djooe Boki was men een huis aan het bouwen, dat in vorm veel geleek op eenen lobo of heidensch raadhuis. Men zeide ons ook, dat dit een lobo moest worden; anderen zeiden: een *baroega* of raadhuis. Djooe Boki gaat door voor heidensch gezind; zij komt althans nooit in de missigit. Misschien is ook dit eene reden voor de verwijdering tusschen haar en den vorst.

Toen wij de trap op wilden gaan van Djooe Boki's huis, kwam ons een man tegemoet zeggende, dat wij niet naar boven mochten gaan «omdat er geen man in huis was». Wij gaven onze ontevredenheid hierover te kennen, daar wij toch ons bezoek op dit uur hadden aangekondigd,

en de vorstin het had goedgevonden. De Chineesche handelaar, die met ons was medegegaan, ging nu eerst naar boven, en spoedig daarop werd ook ons toegestaan de trap te bestijgen.

Nauwelijks waren wij op het matje op den vloer gezeten of de vorstin kwam aangezwierd, eene dikke dame met grijzende haren, en met geen ongunstig gelaat. Zij lachte zenuwachtig, vond het heel aardig, dat wij hare taal spraken, en praatte heel gezellig over een en ander. Maar een blik in hare oogen was voldoende om ons de overtuiging te geven, dat wij met een slim mensch hadden te doen. Wij vertelden haar, dat de kabosenja van Tomasa genegen was zijn zoontje op school te doen, doch dat hij daarvoor eerst hare toestemming moest hebben, die wij nu kwamen vragen. Wij wisten dat zij zich vroeger reeds sterk tegen de school had uitgelaten, en wachtten dus in eenige spanning af, wat zij zou antwoorden. Een oogeblik werden hare trekken strak, maar kort daarop was zij weer de oude gezellige moeder, die mij verzocht aan den kabosenja van Tomasa de boodschap over te brengen eens tot haar te komen, omdat zij „haren jongeren broeder” in langen tijd niet had gezien; dan kon zij tevens nog eens met hem spreken over het schoolgaan van zijnen zoon. Dit was alles waartoe wij haar konden krijgen.

Van Todjoërs hadden wij vernomen, dat op een der heuveltoppen vlak achter kampong Baroe oude graven waren; die plek heet Barana. Volgens beschrijving moet het eene diepe put in den grond zijn; waarschijnlijk eene oude begraafplaats der Toradja's, die de beenderen hunner afgestorvenen na het *tengke*offer naar eene rotspleet brengen. (1) De stammen, die dicht bij de zee

(1) Op denzelfden berg, doch lager vindt men ook de graven der eerste radja's van Todjo.

wonen, brengen die beenderen meestal naar eene rotsspleet of een hol aan het strand. Van Barana vertelt men ook, dat vroeger een oud man, die pas gestorven is, in den put afdaalde en met de dooden sprak. Naar deze plek schijnt Djooe Boki dikwijls te gaan om te offeren. Wij hoopten dus van haar iemand te zullen krijgen, die ons daarheen zou kunnen brengen. Toen wij haar hiertoe het verzoek deden, deed zij alsof zij van niets wist, en om haar niet te ontstemmen, drongen wij er dus verder niet op aan.

Van Djooe Boki begaven wij ons naar den Kalim (Qadi, hier Kali), wiens huis aan de rivier in Taliboi staat. De kalim, een jongere broeder van den vorst, heet Pajosoe (1) een drukke grappige man, een eerste opium-schuiver en dobbelaar en iemand, die onder de Todjoërs zeer gevreesd is. Hij vertelde ons aanstonds, dat hij den ganschen nacht niet had geslapen, omdat hij dien met dobbelen had doorgebracht, dat hij echter niet had durven slapen, uit vrees, dat hij zich zou verslapen voor den dienst in de missigit, want wanneer hij Vrijdags niet daarheen ging, zou hij door den radja beboet worden met één rijksdaalder! Hij deed ons ook eenige mededeelingen omtrent het Mohammadanisme te Todjo. De zakat en de pitra worden opgebracht bij de poewasa en verdeeld onder den imam en de chatibs. Gedurende de preek (chotbat, hier *kotoeba*) mag de chatib niet met zijnen staf op den grond stampen, hem ook niet tussehen de teenen zetten, anders zouden er dooden komen; (2) hij mag zijn' staf

(1) De kalim werd genoemd naar een dorp der Tolalaejo boven Todjo, vandaar dat het *kapali*, verboden, is den naam van die kampong te Todjo uit te spreken.

(2) Dit is ongetwijfeld een overblijfsel uit het heidendom, bij het *lobofeest* stampet men namelijk met een langen stok op den vloer om de goden boven en onder den grond aan te roepen. Deed men dit nu in de missigit met een ander doel, zoo zouden ongetwijfeld de goden toornen en in hun toorn dezen en genen dooden.

alleen op de wreef van den voet plaatsen, dan zal de rijst gelukken. De radja en de kalim (en overigens ieder die wil) komen met sandalen aan in de missigit; zij behoeven dan de voeten niet te reinigen. In overeenstemming met de Mohammadaansche wet sluit de kalim huwelijken, en hij ontbindt ze; voor dit werk krijgt hij 30 duiten ($\pm 8\frac{1}{2}$ ct.); ook beslist hij in zaken van erfenis.

Behalve de Mohammadaansche geloofsbelijdenis en den naam des profeten, bezigde de Kalim nog het eigenaardige stopwoord *bengga mbula*, d.i. karbouwen en geiten! en de drift, waarmede hij dit uitte, zoowel als de onbeduidende zaken, die hij daarmede kracht trachtte bij te zetten, maakten zeer de lachlust der aanwezigen gaande.

Buiten den Kalim heeft men te Todjo nog een imam en 4 chatibs (hier *kati*), van welke twee hadji's zijn. Tot de lagere dienaars behooren twee bilal's (hier *bilala*), gebedsroepers en een dodja, de kerkeknecht. De laatste houdt de missigit schoon en slaat op de bepaalde tijden (waktoe) de trom. Donderdag middags gaat hij de huizen langs, om den bewoners te herinneren, dat het den volgenden dag Vrijdag is. Van ieder bij wie de dodja binnenkomt, krijgt hij 10 duiten, of wat rijst of eenige djagong's. Dit is het loon van den dodja.

Om 11 uur begaven wij ons naar de missigit. Dit is een nieuw, net gebouw, ruim 10 M. in het vierkant, met het gewone driedubbele dak. Een prauw is onder den drup van het dak gezet, ten einde het regenwater op te vangen, en dit over te brengen in twee groote potten ter weerszijden van de deur voor de reiniging der voeten bij het binnentreden. Wij beklommen het huis van den radja, om van daar uit den dienst gade te slaan. Met daglicht konden wij het interieur van dit paleis beter bekijken. Een paar houten banken en drie stoelen met eene tafel,

op eene vendutie te Gorontalo gekocht, waren het eenige ameublement. Eene gravure „Een Zondagmorgen op Marken,” en een paar onkenbaar geworden oliografiën hingen aan den wand. Door eene opening in de zoldering zagen wij de gewone offertafeltjes hangen, bij de Toradja's in gebruik. Voorts waren eenige lila's tegen de hoofdpilaren gebonden, en vele zwaarden van inlandsch maaksel en geweren hingen aan en stonden tegen het beschot, dat de ontvangzaal scheidde van de binnenvertrekken.

Voor het doel, waartoe wij het paleis hadden beklommen, leende het gebouw zich niet, zoodat wij weder naar beneden gingen en ons voor eene der vensteropeningen van de moskee plaatsten. Binnen het gebouw waren 24 mannen bezig met bidden; wanneer de radja niet ter plaatse is, vertelde men ons, zijn er minder; sommigen gaan uit vrees voor den radja, die zelf slechts zelden in de missigit komt. Vrouwen verschijnen daar alleen bij het einde der poewasa (vasten).

De dodja (kerkeknecht) ging tusschenbeide naar buiten om de zon te schieten, en toen deze het zenith had bereikt, gaf hij 4 slagen op de trom ten teeken, dat de preek zou beginnen. Een der bilal's riep de geloovigen op tot het aanhooren daarvan, waarna een der chatib's den netten, ofschoon wat grilligen preekstoel opging en een Arabische preek, een van de vier, die de Todjosche missigit bezit, aflas. Elke preek dient eene geheele maand, dus 4 of 5 maal achtereen, en dan wordt de volgende gebruikt, telkens weer eene maand lang. Een' doek met blauwe bloemen had hij zich om het gelaat en het hoofd geslagen, in navolging van de Arabische burnous. De kalim zat voortdurend rond te kijken, en toen hij ons zag, kreeg zijn gelaat eene uitdrukking, alsof hij wilde zeggen: vinden jullie het ook niet erg lang? Na de preek schaarden

de aanwezige geloovigen zich in ééne rij, en werden onder voorgang van den imam twee sembahjang's afgebeden.

Hiermede was de dienst afgelopen, en begaven wij ons huiswaarts. Daar huurden wij met de hulp van den Chinees twee gidsen, die ons den volgenden dag naar de Tolalaejo-toradja's boven Todjo zouden brengen.

Den volgenden morgen, 22 Mei, bleek, dat onze gidsen den ganschen nacht hadden gedobbeld, en het was daarom reeds half acht, voordat wij hen bij ons zagen en den tocht naar boven konden aanvaarden. Daartoe klommen wij een der kleine heuvels, die achter Taliboi liggen, over, en daalden af in het schilderachtige dal van de Todjo-rivier. Hier in dit dal vindt men vrij wat beter terrein voor een dorp dan aan het strand, want slechts een klein gedeelte komt met bandjir onder water. Enkele Todjoërs hebben dan ook hier hunne huizen gebouwd, zoodat er eene wijk ontstaan is van een zestal huizen. De Todjo-rivier komt van het O.Z.O. Haar dal wordt aan beide zijden begrensd door golvende heuvels, waarvan de meesten met gras en alang-alang zijn begroeid met eene frissche groene kleur. Ook in het dal loopt men meestal door alang-alang velden, en ofschoon zulk eene wandeling in de middaguren nu juist niet aangenaam is door de hitte, zoo vergoedt het gezicht, dat men voortdurend op de schoone omgeving heeft, veel. Slechts nu en dan loopt het pad door eene bosschage. Het geheele dal is gestoffeerd met groepen kasuarinen, die min of meer een Duitsch karakter aan deze streek geven. Midden-Celebes is rijk aan gezichten, waar men eene trotsche schoone natuur kan bewonderen, doch nergens nog leverde eene streek ons zulk een kalm schoonen, rustigen, liefelijken aanblik op als dit dal van de Todjo-rivier.

De weg zelf levert geene bezwaren op, daar hij door

de vlakke loopt; alleen is de alang-alang nu en dan belemmerend voor het verplaatsen der voeten. Ook is het oversteken van de rivier in den regenmoesson, zooals thans, niet aangenaam, daar het water dan vaak tot aan de heup komt, terwijl het in den drogen tijd niet verder dan tot aan de kuit reikt. Zoo nu en dan kwamen wij rijst- en djagong-tuinen tegen de hellingen der bergen voorbij. Een verlaten Tolalaejo dorp, Doro, passeerden wij aan onze rechterhand. Ook een alleenstaand huis van den kabosenja Talikotoe of Lapooeba aan onze linkerhand lieten wij onbezocht.

Na 1½ uur loopens van het strand kwamen wij te Pajosoe, een Tolalaejo kampong van twee huizen. Wij beklommen de woning van kabosenja Remba, die in de wandeling bekend is als Makole Matassa. Dit huis en de overige woningen der Tolalaejo zijn niet gebouwd naar het algemeen voorkomende type van Toradja huizen. De voorgalerij met het portaal beneden aan de trap der Tolage, en den gang in de huizen van andere stammen mist men beide. Uitwendig zijn zij op zijn Boegineesch gebouwd, zelfs met deuren, die 's avonds gesloten worden, ofschoon niet een trap met treden, doch de gewone ingekerfde boomstam naar boven leidt. Inwendig ziet men doorgaans eene groote ruimte, waarvan aan de achterzijde der woning eenige kamertjes voor gehuwden zijn afgeschoten. De rijstschuren, hier *lele* genoemd, zijn ook anders dan bij de Tolage en andere stammen. Zij bestaan uit een grooten, vierkanten bak van boonibast op eene houten stelling met een dak er boven, hetwelk zoover uitsteekt, dat het ook een houten vloertje vóór de schuur beschadwt. Eenig middel om de muizen buiten te houden, zagen wij niet aangewend. Sommigen hebben deze schuurtjes op de zoldering in hun huis staan.

In de woning, die wij hadden beklommen, vonden wij verscheidene mannen en vrouwen. De laatsten waren bezig met het stukslaan van djagongpitten op eenen steen, ten einde ze als rijst te kunnen koken en nuttigen.

Het viel ons aanstonds op, dat de Tolalaejo-vrouwen een eigenaardig soort hoofddoek gebruiken, waardoor het is, alsof zij met eene muts zijn getooid. Bij onderzoek bleek deze hoofddoek een volmaakt vrouwenbaadje van foeja te zijn, doch in het klein, met een drievingers breede kraag op de plaats van den hals. Deze baadje-hoofddoek wordt op het hoofd gelegd, zoodanig dat de hals, waar de kraag begint, op het voorhoofd komt te liggen. Met de mouwen bindt men het baadje om het hoofd te zamen. In huis heeft men de kraag tegen het voorhoofd opgeslagen. In de zon loopende slaat men de kraag neder om de oogen te beschermen voor het schelle licht. Zulk een hoofddoek heet *tali wombo*.

Makole Matassa leed aan rheumatiek. Hij ging echter toch overeind zitten om ons te woord te staan. Wij deelden hem mede, dat wij gekomen waren om kennis te maken met de Tolalaejo, om vriendschap met hen te sluiten, en een en ander van hunne taal te leeren, daar wij vernomen hadden, dat die eenigszins verschilde van het Barée, dat te Posso wordt gesproken. De man was spraakzaam en gezellig, deelde ons eenige verschillen mede tusschen het Lalaejo'sch en het Posso'sch, en ging zelfs zoover ons een fabel te vertellen, die ook te Posso algemeen bekend is. Door wat wij door hem van de taal te weten kwamen, en door het oplettend aanhooren van gesprekken, die men onderling voerde, kwamen wij tot het besluit, dat het verschil tusschen het Lalaejo'sch en Posso'sch weer niet zoo groot is, als men zou opmaken uit berichten van inlanders. In plaats van *barée* „niet” zegt de Tolalaejo

aoendée. Voorts gebruikt hij voor een aantal zaken benamingen, die eensdeels te Posso wel bekend, doch in onbruik zijn geraakt, anderdeels daar onbekend zijn. Maar al de Possosche woorden, waarvoor men hier andere heeft, zijn toch ook bij de Tolalaejo bekend. Wij kunnen dus zeggen, dat het Lalaejo'sch (het Aoendée) evenveel of even weinig van het Posso'sch (het Barée) verschilt als het Barée der Tolage verschilt van dat der Topebato.

Omtrent het verspringen van het accent zoo kenmerkend voor het Barée van Todjo, rijst het vermoeden bij ons, dat de Tolalaejo zich dit hebben aangewend, want in de gesprekken, die zij onderling voerden, vergat men meermalen bij het toevoegen van suffixen het accent te doen verspringen. Alles bijeengenomen mogen wij zeggen, dat wij wat het Aoendée der Tolalaejo betreft met eene en dezelfde taal te doen hebben als het Posso'sch. Thans rest ons nog de taal der Toampana te onderzoeken, ten einde de Oostelijke grens van het Barée op dit schiereiland te kunnen vaststellen. Voor *barée* (niet) zegt de Toampana *táa*; uit het feit echter dat een Toampana en een Tolage zich met elkander kunnen onderhouden, rijst het vermoeden bij ons, dat het Ampana'sch eveneens in den grond dezelfde taal is als het Barée.

Het ontkenningwoord *aündée*, bestaat evenals *barée* uit twee deelen: de eigenlijke ontkenning en het woord voor „zijn”, in *barée* respectievelijk *ba* en *rée*. Daar *rée* „zijn” met nasalen voorslag *ndée* of *undée* wordt, is het niet twijfelachtig, of *a* is een verminkt *ba*, in de uitspraak is de eigenlijke ontkenning dus bijna verdwenen. Geheel weggefallen is zij in *morée* „niet meer”, voor *bamorée*, dat op Todjo nog druk gebruikt wordt, naast *baparée* „nog zijn”, waarvoor men in de Posso streken algemeen *baréemo* en *barépa* hoort. *Bamorée* en *baparée* bewijzen,

dat *ba* eenmaal een zelfstandig leven heeft gehad, daar *mo* en *pa* altijd enclitisch gebruikt worden en nooit tusschen de samenstellende deelen van een woord kunnen ingeschoven worden. In *morée*, dat goed beschouwd juist het tegenovergestelde zegt van zijne huidige beteekenis, kan men dus *mo* niet als eene proclitica beschouwen.

Voor „moeder” gebruiken de Tolalaejo *tina*, terwijl men in de Posso-streken *ine* gebruikt en *tina* daar „wijfjesdier”, ook wel „vrouw” beteekent. Toch is in het te Posso gebruikelijke *pinetina*, „de als moeder beschouwde”, dat „tante” beteekent, een zeer duidelijk bewijs overgebleven, dat de vroeger algemeen geldende beteekenis van *tina* die van „moeder” is geweest; ook het Loinansch heeft *tina*.

Een andere meer archaische taalvorm is het voorvoegsel *ra*, waarvoor de Tolage *nda* gebruikt. Misschien is het juist *nda* als eene nieuwigheid te kwalificeeren, daar *ra* ook aan het Meer en ten Z. er van, zoowel als bij de Topebato (linker Possooever) en evenzoo in het Parigisch de gewone vorm van dit voorvoegsel is.

Het voorvoegsel of de voorslag *i*, zeldzaam in het Barée, gebruiken de Tolalaejo o.a. bij *iganggo* „lepel”, waarvoor men te Posso *isju* of *suju* zegt. Daar de naald in het Barée *idjan* heet, zou men *i* hier als instrumentaal-prefix kunnen opvatten. De stam van *ganggo* is id. met dien van Jav. *ingkēm* „sluiting”, *bungkēm* „gesloten”, *gégēm* „greep” en derg., en zoo zou *iganggo* „om mee te omvatten” kunnen beteekenen. In *itoju* „ei”, gewoon Barée *toju*, vinden wij denzelfden voorslag als in Tag. Bis. *itlug*, Ibn. *illug*, in het Barée te vinden in *igië*, naast *gië*, „bladsteel van den arenpalm”, *ira* „blad” van den stam *ra*, vgl. Sang. *undang*, Bul. *undam*, naast Mal. en *dawn*.

Het Barée der Tolalaejo is door Todjoschen invloed veel

meer met Maleisch en Boegineesch vermengd dan dat der Possolanden. De Maleische woorden zijn soms zeer verminkt, zoo als bijv. blijkt uit het voorbeeld *tonso* „monster, staal, patroon, voorbeeld“, uit *sonto*, het Mal. *tionto*. Tevens blijkt hieruit, dat de Tolalaejo in verbinding *ns* kunnen uitspreken, die in het Barée steeds *ntj* wordt.

Het veel gebruikte *taemba* „vriend“, een woord om iemand toe te spreken, heeft het voorvoegsel *ta*, daar het Barée *emba* heeft, in den zin van „vriendin“, alleen door vrouwen onderling gebruikt. Dit *ta* heeft het Barée vooral voor plant- en diernamen, voor andere woorden minder. Zeer gewoon is het in het Loinansch of Loindangsch, voor allerlei woorden, bijv. *tadjila* „tong“ en in het Napoe'sch, b.v. *tagambe* „gambir“.

Het Possosche *momongo* „sirih pruimen“, van den stam *pongo*, een der weinige woorden, waarin de *p* als stambeginner verdwijnt, vindt men bij de Tolalaejo in zijn in zijn oorspronkelijker vorm *mampongo* terug.

Baloga „aap“ kent het Possosch niet, men zegt daar *boti*. Het Parigisch heeft *boga*, waarvan het Lalaejosche woord door het infix *al* is afgeleid.

Deze weinige staaltjes mogen voldoende zijn om aan te toonen, dat het dialect der Tolalaejo hier en daar tot opmerkingen aanleiding geeft en leerzaam is ook voor den beoefenaar van het Possosch Barée. Nu wij in Todjo vasten voet krijgen, zal het, van het Barée uitgaande gemakkelijk te bestudeeren zijn, daar die verschillen in den grond zeer gering zijn.

De Tolalaejo hebben geene *lobo's*; wanneer zij eenig lobo-feest zullen vieren, verzamelen zij zich bij hunne voornaamste Kabosenja, Indo-ibóa, eene vrouw, waar dan een tijdelijke lobo wordt opgericht en het *montjojo*-offer wordt gevierd. Overigens doet men bezweringen van

geesten, die ziekten veroorzaken, in huis af; wij zagen dan ook in sommige der door ons bezochte huizen trommen hangen, die bij die gelegenheden dienst doen. Het Mohammadanisme van het strand heeft reeds zooveel invloed uitgeoefend op het heidendom der Tolalaejo, dat men het *tengke*- of *gawe*-offer, waarbij de beenderen der afgestorvenen worden opgegraven niet meer houdt, ofschoon de zaak bij hen bekend is gebleven en het beenderenhol aan het strand (Barana) getuigt, dat deze gewoonte onder de Tolalaejo heeft bestaan. Onze gastheer, Makole Matassa, en enkele andere Kabosenja's, zijn nog heidenen en eten varkensvleesch.

In dit huis merkten wij ook eene vrouw op, die lepra had, en reeds in eenen ver gevorderden staat van deze ziekte verkeerde; ook hare oogen waren aangetast; toch had deze vrouw een kind, haar eigen kind, aan de borst.

Nadat wij hadden gegeten, gingen wij om 2 uur verder met onze gidsen, onze eigen mannen met de goederen achterlatende. Wij staken de Todjo-rivier over en volgden eene bergbeek, de Kinajome, die hier in de Todjo valt. Na $\frac{3}{4}$ uur loopens bereikten wij een alleenstaand huis op een der heuvels aan de Noordzijde van het dal. Niet gewoon veel netheid of regelmaat aan te treffen onder de Toradja's, maakte een goed onderhouden pisangtuin, omringd door eene frissche levende haag, onze bewondering gaande. Van dezen heuvel af hadden wij wederom een magnifiek gezicht over het lachende dal; ook konden wij de zee bij den mond der Todjo-rivier zien.

De plek, die wij hadden bereikt, heet Saja, en de kabosenja, die in het huis woont, staat bekend onder den naam van Langkai Gosse, omdat hij linksch (*gose*) is. Hij was niet zeer spraakzaam, doch zijn zoon deed voor hem het woord. Hier vernamen wij, dat de inwoners niet

in zulke goede omstandigheden verkeerden bij mislukking van den rijstooft als de Tolage. Het eenige voedsel, dat zij kunnen verkrijgen uit de wildernis is een soort knolvrucht, *ondo* genaamd, die eerst eene heele bewerking van wasschen en drogen moet ondergaan, voordat zij eetbaar is; voorts eet men de jonge spruiten van bamboe, maar aangezien sagoweer en sagoboomen weinig voorkomen, gaat men alleen in de uiterste noodzakelijkheid er toe over zulk eenen boom om te hakken, ten einde de sago er van te verkrijgen. Wokapalmen komen hier niet voor, zoodat men de niboenglatten voor den vloer van den radja van Todjo moet koopen, die voor den invoer daarvan van uit Rato bij Tandjong Api zorgt. De kunst van smeden verstaat de Tolalaejo ook, ofschoon geen ijzer in zijn land gevonden wordt; weder een bewijs, dat de Tolalaejo deze kunst hebben medegebracht uit hun stamland aan het Meer. Voor het smeden richt men geen afzonderlijke huisjes op, gelijk de Tolage en andere stammen doen, maar men verricht dit werk onder het huis.

Van hier gingen wij een vijf minuten verder naar eene plaats, die naar het riviértje Kinajome heet. Wij vonden hier het alleenstaande huis van kabosenja Tantjamboeja. Hij was echter op de jacht gegaan, zoodat wij ons met zijne vrouw onderhielden, eene zeer beleefde dame, die niets bijzonders zeide en alleen tot antwoord een gedeelte van onze vragen in ontkennenden of bevestigenden zin herhaalde. Voor de jacht gebruikt men hier alleen de *kajai*, eene speer met weerhaak; blaasroeren kent men hier wel bij naam, maar men gebruikt ze niet.

Toen de zon ten ondergang neigde, namen wij afscheid en spoedden ons naar het huis van Makole Matassa terug. Aangezien twee dagen geleden zijn kleinkind was overleden, was het *kapali* (verboden) van kokos- of pisangboomen

vruchten af te nemen, zoodat hij ons tot zijne spijt hiervan niet kon voorzien.

Wij waren den volgenden dag (23 Mei) gaarne verder getrokken, maar waar zouden wij heen. daar wij den vorigen dag alles wat Tolalaejo heet en boven Todjo woont, hadden bezocht, behalve eenige huizen bij of in tuinen. Het aantal zielen der Tolalaejo boven Todjo schatten wij op 200. Behalve de door ons bezochte nederzettingen der Tolalaejo te Oewedele en Sandada vindt men nog leden van dezen stam te Pantjoema, en boven Podi, eene plaats 4 à 5 uur rociens van Todjo naar het N. O. Op de laatste plaats vindt men de meesten. Ook te Tokala aan de baai van Tomori moeten Tolalaejo zijn. Volgens eenen Chinees zijn te Podi een 300 tal leden van dezen stam, en wanneer wij de bevolking van Oewe dele en Sandada evenveel geven, kunnen wij zeggen, dat de stam der Tolalaejo (met enkele verspreide kleine nederzettingen tusschen Podi en Bongka) een duizend zielen bedraagt. Onze gastheer, Makole Matassa, gaf op: 1000 mannen. (De stam der Totorioe telt tegenwoordig niet meer dan 300 zielen). De grenzen der Tolalaejo zijn dus: ten Zuiden de rivier Oewe dele; ten Noorden de rivier Bongka, terwijl zij nergens dieper landwaartsin wonen dan 2 à 3 uur loopens.

Bij den oorsprong van de Todjo-rivier wonen de Towanna, „de lieden van het woud”, die zich eertijds van de Toampana hebben afgescheiden, en het gezag van den radja van Todjo niet willen erkennen. De vorst gebood zijnen onderdanen deze uitwijkers te beoorlogen. Deze oorlog is nog niet geëindigd, maar men bemerkt er niet veel meer van. Toen deze strijd nog hevig gevoerd werd, hadden de Tolalaejo-toradja's eene versterkte kampong, ongeveer een uur van het huis, waar wij logeerden, verwijderd. Sedert heeft men

die plaats weer verlaten. Zij heet Pinepassa, en moet een onherbergzaam oord zijn.

Ook de Tolalaejo zijn in voortdurenden oorlog met de Toloina. Als oorzaak van dezen strijd vertelde Makole Matassa ons het volgende: Wij waren in oorlog met de Toloina. Bij die gelegenheid kwamen zij ook tot ons en doodden eene zwangere vrouw. Daarna sneden zij haar den buik open en haalden het kind (een jongen) er uit, waarna zij de genitaliën van moeder en kind tegen elkander legden. Sedert willen wij geen vrede met hen hebben. Men ziet, dat dit een ander verhaal is als ons door den Totoráoë werd gedaan. Wij vermoeden, dat die voortdurende oorlog een gevolg is van het stamverschil tusschen de Toloina en de Barée sprekende volken, evenals dit eertijds ook in de Minahassa onder de verschillende stammen het geval was.

Den morgen brachten wij door met onderzoekingen naar de taal en met praten. Naar aanleiding van een plotseling sterfgeval, dat aan eene of andere misdaad van den overledene werd toegeschreven, weidden wij uit over onze aller zonde tegenover God. Onze meening werd nog gehoord in eenen twist tusschen een Tolalaejo en eenen Todjoër; de eerste had een sarong op schuld gekocht van den Todjoër, nu 15 jaren geleden. Ofschoon hij verscheidene malen gemaand was, had de schuldenaar zijne schuld nog niet in damar afbetaald, en toen de Todjoër dezen morgen wederkwam, zeide de Toradja, dat hij wel wilde betalen, maar dat de kalim den uitvoer van damar ten behoeve van anderen voorloopig had verboden. Hieruit ontstond een heftige twist. Men vroeg onze meening en wij gaven den Todjoër gelijk, daar de schuld was aangegaan vóór het verbod van den kalim in werking trad.

's Middags namen wij afscheid van onzen gastheer, na voor 20 kati van onze overgeschoten rijst een soort draag-

mand, *bantjoë*, bij de Tolalaejo in gebruik, en voor wat gambir eenen vrouwenhoofddoek machtig te zijn geworden. Wij gingen heen met de belofte nog eens bij hem terug te zullen komen, wanneer wij Todjo wederom zouden bezoeken.

Thuis gekomen hielden wij 's avonds huiselijke godsdienst-oefening met onze mannen.

Den volgenden dag (24 Mei) besteedden wij aan het gereedmaken van eenig schrijfwerk, terwijl onze mannen de prauw zeilklaar maakten. Om 10 uur 's morgens zonden wij iemand tot den vorst om belet te vragen voor den avond, ten einde hem een afscheidsbezoek te brengen. De gezondene kwam terug met de boodschap, dat de vorst nog sliep; eerst om 12 uur was hij bij de hand, en zond ons het bericht, dat hij ons met genoegen zou wachten.

Van dit bezoek is echter niets gekomen, want om 4 uur kwam plotseling de Gouvernements-stoomer „Raaf” te Todjo aan, met den Resident van Menado aan boord. Wij gingen onze opwachting maken en toen 's avonds ook de radja met de rijksgrooten aan boord kwamen, vroegen wij den vorst of wij hier aan boord afscheid zouden nemen, of nog ten zijnen huize zouden komen. De vorst vond het beter dit aan boord te doen.

Dien zelfden avond maakten wij nog eenige afspraken met den Chinees Qoi Tjen Tjang omtrent den bouw van de onderwijzerswoning. De moeielijkheid van dezen bouw is gelegen in het verkrijgen van hout, dat van grooten afstand moet worden gehaald.

In den morgen van den 25de Mei verlieten wij om half 7 de reede van Todjo. Daar in dezen tijd sterke Zuidewinden heerschen, die de zee in een oogenblik zeer ontstuimig kunnen maken, durfden wij met onze kleine prauw niet oversteken naar Malei, maar voeren langs de kust naar Oewe Koeli. De wind was ons tegen, zoodat voortdurend

geroeid moest worden en wij eerst om 12 uur te Oewe Koeli aankwamen, waar wij besloten te koken. Aan het strand werden wij o. m. verwelkomd door den Totoráo kabosenja Papaidodi van Tomboejano. Hij vertelde ons, dat hij op reis was naar Todjo en opweg te Oewe Koeli eenige schuldenaars maande. Zijn eigenlijk doel was naar den radja van Todjo te gaan, ten einde dezen eenen pas te vragen, om naar Soemara (aan de Golf van Tomori) en vandaar naar Tokala te reizen. Te Tokala namelijk lag zijn zoon begraven, die gesneuveld was in den oorlog met de Towanna. Hij wilde de beenderen nu opgraven en naar zijne woonplaats Tomboejano brengen, ten einde voor deze overblijfselen het gebruikelijke doodenoffer te brengen. De Toradja's die Mohammadanen zijn geworden, zooals de Totoráo en de Tolage aan de monding der Posso-rivier noemen het brengen van dit offer niet meer *motengke* of *mogawe*, maar eenvoudig *mompemate* „voor de dooden zorgen“. De beenderen der op hunne woonplaats overleden lieden worden daarbij niet opgegraven, doch hunne graven worden schoongemaakt en met witte foeja bedekt, als symbool van de reiniging der beenderen, die bij de heidenen in werkelijkheid plaats heeft.

Papaidodi bevestigde het bericht, dat te Tokala aan de Golf van Tomori Tolalaejo wonen. Ook bevestigde hij ons reeds uitgesproken vermoeden, dat de in het bovenland van Todjo wonende Towanna Toampana zijn, die het gezag van den vorst van Todjo niet wilden erkennen. De kabosenja's der Towanna hadden uitgemaakt, dat zij den vorst van Todjo wel als hun „ouderen broeder“, maar niet als hun „heer“ wilden erkennen, waarop de vorst de aan hem ondergeschikte Toradja-stammen gelastte de Towanna te beoorlogen. Het voordeel bleef echter aan de zijde van dien stam, hetgeen volgens de berichten voornamelijk moet

worden toegeschreven aan de onherbergzame oorden, waarin de Towanna leven.

Te Oewe Koeli viel het ons op, dat een paar vrouwen aan stukken damar zaten te knabbelen, zelfs zuigelingen likten voortdurend aan deze hars. Naar aanleiding hiervan vertelde men ons dat dit veel gedaan wordt, vooral door zwangere vrouwen. Deze eten ook vaak een soort roode aarde. Van het een op het ander komende, vertelde Papaidodi ons, dat de Toradja's, wanneer zij langen tijd in de bosschen leven in oorlogstijd, bij gebrek aan voedsel de maag vullen met een soort zachte gele steen, die hier algemeen in de bergen schijnt te worden gevonden. Deze steenen worden eerst op het vuur geroosterd en dan gegeten. Het eenige ongemak, dat men hiervan heeft, is een zeer pijnlijke harde afgang. Toen wij hem vroegen, of hij in zulke omstandigheden toch geen varkensvleesch zou eten, als hij dit machtig kon worden, antwoordde hij, dat hij liever dood ging dan dit te eten. Wij twijfelen echter aan de waarheid van dit zijn beweren, en schrijven dit antwoord toe aan de aanwezigheid van vele Todjoërs.

Wij hadden juist onzen maaltijd genuttigd, toen een sterke wind uit het Oosten opstak. Wij haastten ons in de prauw en hadden een voorspoedige zeilvaart voorbij Ngoedjoe ri Limo tot midden in de baai van Tomboejano. Toen hield de wind op en moesten wij verder doorroeien tot aan Malei, waar wij in het donker tegen 7 uur aankwamen, en onzen intrek namen in het ledige huis aan den mond der Malei-rivier.

In den morgen van den 26^{en} Mei begaven wij ons naar boven. In den eersten rijsttuin aangekomen, vernamen wij daar van eenige lieden, dat de oude kabosenja Papai Lantigimo "mopaloes" had in zijnen tuin; dus gingen wij daarheen. Wij vonden in zijn tuinhuis 110 menschen

bijeen, mannen en vrouwen, die den kabosenja hadden geholpen in het wieden van zijnen uitgestreken tuin. Zij namen nu rust om door den eigenaar gespijzgd te worden. Zij, die tot den vrijen stand behoorden, zaten allen bijeen in het eigenlijke tuinhuis: de overigen in een soort bijhut of in de open lucht. Wij voegden ons bij den kabosenja en zijn gezelschap, en er was veel te vertellen en te vragen over onze reis. Wij hadden met onze mannen, die bij de prauw waren gebleven afgesproken, daar te komen eten, en zeiden dit ook den kabosenja. Maar daarvan wilde hij niet hooren, en weldra lagen een pakje rijst en een bakje varkensvleesch vóór ons, dat wij ons wel lieten smaken.

Wij spraken af in den middag terug te komen, en den nacht in zijnen tuin door te brengen. Dit gebeurde ook. Om 4 uur kwamen wij daar aan, juist toen alle wiedere en wiesters weer bijeen kwamen om het maal te gebruiken en naar huis terug te keeren. Na den maaltijd vertelden wij het verhaal van de Emmausgangers. Wij moesten dit echter wat bekorten door de vele belemmeringen van schreeuwende kinderen, vechtende honden enz. Gedurende het nagesprek hadden wij echter reden ons te verheugen, want toen vertelde de oude kabosenja in het kort de Paaschgeschiedenis aan de overige aanwezigen, wel een bewijs dat deze geschiedenis de vorige maal indruk op hem had gemaakt.

Gedurende den avond hadden wij gelegenheid een trek van bijgeloof der Toradja's op te merken. Onder het spreken kwam een vuurvlieg op het licht van de harsfakkel af. Papaidempe, die daarbij zat, deed alle moeite het diertje van het licht verwijderd te houden. Toen het plotseling was verdwenen ontstond er onrust onder de gemoederen. Sommigen meenden, dat het zijnen dood in de vlam had gevonden, anderen dat het door de vloerlatten

was verdwenen. Hiernaar informeerende, vertelde men ons, dat indien een vuurvlieg in de vlam van een fakkel, of ander brandend voorwerp omkomt, dit een zeker voorteeken is, dat een mensch zijn dood zal vinden door eenen krokodil of door zijnen medemensch.

De nacht werd zeer verontrust door kinderen en honden. Bij het aanbreken van den dag namen wij afscheid en keerden naar den mond van de Malei-rivier terug. Eene frissche koelte bracht ons weldra naar Posso.

Posso, Juni 1897.

